

Зміст

михайло лемак. ЛЕМ: повернення до Львова.....	6
Пролог. <i>Feci, quod potui</i>	9
I. Високий Замок	17
II. Серед померлих	54
III. Вихід на орбіту.....	111
IV. Діалоги	150
V. Едем.....	177
VI. Непереможний.....	207
VII. Голос Господа	262
VIII. Катар.....	319
IX. Мир на Землі	376
Епілог. <i>Faciant meliora potentes</i>	412
володимир аренєв. Мандрівні дервіші в пошуках Лема.....	432
Бібліографія	444
Подяки.....	449
Примітки	452
Показчик	477

ПРОЛОГ

FECI, QUOD POTUI¹

Четверта ранку, а точніше, ночі. До світанку залишилося ще кілька довгих годин. Кліни — далеке передмістя Кракова, радше село, ніж місто, — ще сплять. Жоден пес не гавкає, жоден півень не кукурікає, жодна корова не мукає.

Жодне авто не їде. Зрештою, поки не почнеться ранкове сусідське махання лопатами, жодне і не проїде, бо вночі випав сніг. Єдину трасу, яка з'єднує ці кілька будиночків із цивілізацією, — на плані міста вона гучно названа вулицею, але наразі це всього лиш ґрунтова дорога, що відходить від закопанського шосе, — на цю мить здолати неможливо.

Станіславові Лему це якраз не перешкоджає. Він нікуди не вибирається, принаймні у фізичному сенсі. Але за мить його уява полетить до зірок, адже ці кілька годин перед світанком, коли всі домочадці ще сплять, є його улюбленою порою для писання. Уява не потребує очищених від снігу шляхів.

Тепер на нього чекає перша справа сьогоднішнього дня — розпалювання в печі. Лем вислизає зі своєї кімнати на другому поверсі. Він спускається мозаїчними сходами в техніці терацо на перший поверх, де у своїй кімнаті

¹ Перша частина парафразу латинської формули, якою римські консули закінчували звітні промови, а художники доби Ренесансу підписували свої твори: *Feci quod potui, faciant meliora potentes* — «Я зробив, що міг, хто може, нехай зробить краще». (Тут і далі примітки, позначені римськими цифрами, від перекладача. Примітки в тексті, позначені арабськими цифрами, від автора, їхній зміст подано наприкінці книжки.)

спить теща, а в ідальні на розкладеному кріслі — дівчина із села, яка в родині Лемів готує та прибирає. Проявивши наполегливість, можна було би їй доручити і коксову піч. Щоправда, це вимагає чоловічої моці, але якщо цим дівчатам, котрих теща вишукує по селах поблизу Кракова завдяки неймовірно багатій мережі родичів і знайомих, чогось і бракує, то аж ніяк не фізичної сили.

Втім, накладання на дівчину додаткових обов'язків — річ ризикована: вона може просто звільнитись, як уже чимало її попередниць. Родина не має звідки платити їм аж стільки, щоб утримати надовго. Всі вони врешті знаходять собі десь у Кракові кращу роботу — і пошуки доводиться починати заново. Ротація настільки хутка, що Лем навіть не має бажання запам'ятовувати імена все нових і нових дівчат.

Є ще дві причини, чому Станіслав Лем охоче бере на себе роль кочегара у власному будинку. По-перше, йому за сорок. У цьому віці чоловік залюбки береться за «чоловічі» заняття, передчуваючи, що це останнє десятиліття в його житті, коли йому така робота ще під силу. Він відчуває, що наближається та мить, коли він уже не буде для родини міцним і вправним носієм важких меблів та універсальним вирішувачем проблем, а сам почне перетворюватися на проблему й тягар. І він хоче насолодитися кожним днем фізичної вправності.

По-друге, Барбара Лем, турбуючись про його вправність, уже давно намагається змусити чоловіка схуднути. Вона хапається за різні методики. Переконує його більше рухатися, обмежує обідні страви.

Станіслав Лем не сперечається щодо суті справи. Він не ставить під сумнів потреби схуднути. Щоправда, він не отримав диплома, проте закінчив медичні студії, так само, як і його дружина, яка часто повторює, що, попри відсутність

диплома, Сташек знає про медицину більше, ніж вона. І це не просто куртуазність, адже Лем безперестанку щось завзято читає, зокрема й медичну літературу.

Одне слово, він сам добре знає, чим йому загрожує зайва вага. Тому нічого не вдієш: коли вся родина їсть другу страву, він задовольняється супом. Мозок і серце велять йому слухатися дружину, але шлунок — це орган, який керується власними законами. І саме він будить Лема зі сну.

Сходи до пивниці не викінчені навіть мозаїкою терацо. Станіслав Лем спускається в темряву голим бетоном. Він штовхає нефарбовані двері, збиті з дощок, скріплених трьома брусами, що утворюють літеру Z. Вмикає світло, але не прямує до котельні. Спершу він звертає в гараж.

У багажнику заховані покупки, які він зробив учора в Кракові, у своєму улюбленому «зеленяку»¹¹ на вулиці Длугій, коли кружляв містом, чекаючи, аж дружина закінчить роботу і вони повернуться додому на святу обідню пору (13:30, як щодня). Лем зазвичай у цей час залагоджував різні справи та доручення — від закупів до читання іноземної преси, яку викладають у готелях.

Учора він придбав у «зеленяку» два чудові німецькі марципанові батончики. Хоча йому заборонено їх їсти, але ж ніхто не бачить, усі сплять. Лем квапливо їх пожирає і переходить із гаража до комори. Він вкидає обгортки за шафу, прикручену до стіни, тож ніхто ніколи не викриє порушення ним дієти, солодкого досконалого злочину.

На мить він замислюється над тим, як абсурдно купувати солодощі в «зеленяку», тобто у крамниці, теоретичне

¹¹ «Зеленяк» — крамниця, де торгували зеленню, тобто овочами і фруктами. Проте в комуністичній Польщі (про що далі докладно пише автор) ці крамниці були ерзацом капіталістичного підприємництва й торгували дуже широким асортиментом, ласощами також.

призначення якої — торгівля овочами та фруктами. Але ж чим це відрізняється від поїздки до банку, щоб купити машину, чи до готелю, щоб придбати Herald? І власне в такому абсурді минають усі Лемові дні.

Може, зробити з цього сатиричне оповідання? Про якусь планету, де Ійон Тихий намагається робити покупки в лише трішки завуальованому світі абсурдів комуністичної Польщі? А може, це не мусить бути планета? Щомиті на мапі світу в процесі деколонізації з'являється якась нова країна: може, вигадати країну десь в Азії чи Африці?

Проте ця думка швидко зникає з Лемової голови. Треба ж нарешті взятися за те, задля чого він сюди прийшов. Він вигрібає шуфлею з печі вчорашній попіл і шлак. Біля дверей Лем накидає пальто і взуває робочі гумові чоботи — тепер він більше схожий на Франека Йоласа з Долішніх Миціск, ніж на краківського літератора, — і продирається крізь свіжі замети до хвіртки.

Він викидає попіл на дорогу і, миттю закоцюбнувши, хутко повертається додому. У котельні він переконується, що кокс, як завжди, замерз (приміщення вологе й неопалюване), і його неможливо набрати на шуфлю.

Лем тягнеться до плішні, свого основного кочегарського робочого інструмента, жартома описаного в «Сьомій подорожі» Ійона Тихого. Це спеціальна окована ломака. Тихий поміщує нею в атомному реакторі (а також воює із самим собою в петлі часу за те, хто зжере останню сховану плитку шоколаду — Тихий четверговий, Тихий п'ятничний, чи, може, найнебезпечніший з усіх, бо найдосвідченіший, Тихий недільний). Натомість Лем розбиває плішнею замерзлі грудки коксу та вугілля. Але, звичайно, як і Тихий, він би вступив у героїчну битву за припаси в коморі навіть із самим собою. У певному сенсі він це й робить щодня.

Торох! Торох! Торох! У печі ще не горить, зате письменник уже зіпрів. Він насипає подрібнене вугілля, бере каністру з бензином, поливає чорні брили, викидає сірника.

БУМ!

Бензину, як завжди, налилося забагато. Він завше лас себе за те, що перестарався, але це — як зі солодощами — сильніше за нього. Батончик і вибух: чи можна приємніше розпочати трудовий день?

Лем гріє руки біля печі, у якій гуготить вогонь. Щойно він повернеться до своєї кімнати — сяде за друкарську машинку. У нього ще якихось три години на спокійне писання, перш ніж увесь будинок почне прокидатися, і знову доведеться їхати до Кракова.

Про що б тут сьогодні... Піднімаючись сходами, Лем думає про нещодавно прочитану статтю — вона так його заінтригувала, що він навіть забув, де це було: в Herald чи Newsweek? — про те, що американський уряд замовив корпорації РЕНД проект мережі зв'язку, вузлами якої стануть комп'ютери.

Комп'ютер уже не як самостійний електронний мозок, а як інструмент спілкування! Як завжди, те, над чим працюють справжні інженери, цікавіше, ніж задуми фантастів. Адже це упродовж наступного півстоліття геть-чисто змінить цивілізацію: медіа, міжособистісні стосунки, спосіб роботи. Чому ніхто не пише про такі речі?

Вчора Станіслав Лем розповів про це Янекові Блонському, коли той зазирнув із традиційним вечірнім візитом. Розмова, як зазвичай, розпочалася приємно, Блонський про Пруста, Лем про комп'ютерну мережу, але все це переросло у чвару, позаяк Блонський вперто не бажав визнати, що питання, як комп'ютери змінять цивілізацію, незмірно важливіше, ніж питання, як Прустові вдалося

вловити сутність людської природи на сторінках епопеї «У пошуках втраченого часу».

Яка там «сутність природи» може бути в людей, якщо вони незабаром почнуть втручатися в генетичний код, а вже тепер можуть змінювати свою природу, наприклад, за допомогою наркотиків? Звісно: що виразнішою була бронзовобетонна незаперечність аргументації Лема, то більше Блонський підвищував голос.

Господиня дому, прагнучи запобігти сварці, змінила тему на щось нейтральне і спільне для обох письменників: перспективу газифікації, а отже, й асфальтування вулиці, яка за доброї погоди сяк-так з'єднає їхнє передмістя з Краковом, а за поганої — успішно його від міста відрізає. Однак Блонський, замість радити прогресові, почав розпачливо волати про те, скільки йому коштуватиме газова установка і де він візьме ці гроші.

«Можливо, з мого боку було не надто ввічливо, — думає Лем, — що я відповів йому на це: пхи, мені досить написати два оповідання — і вистачить на встановлення обладнання, але Блонський зовсім не мусив так реагувати!» Той вибухнув, підвівся, заходився махати руками і сказав усе, що думає про творчість господаря: що це звичайна халтура, написана лише для зарібку, яку ніколи, ніколи не включать до канону польської літератури.

«Без цього він міг би й обійтися, цей мій так званий приятель», — думає Лем, присідаючи перед авто.

Ця фраза звучить так кумедно, що останньої миті письменник змінює свої плани. Він вкладе її у кібернетичні уста Трурля, літературного героя, описувати якого Лем останнім часом дуже любить. Трурль — це робот, що конструює інших роботів. Його сусід Кляпавцій займається наче тим самим, але в усьому іншому вони зовсім різні.